

УДК 343.133

І. О. Завертайло, прокурор організаційно-методичного відділу управління нагляду за додержанням законів у кримінальному провадженні прокуратури Одеської області

**ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПОРУШЕННЯ ПІД ЧАС СКЛАДАННЯ
ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТА І ПІДСТАВИ ПОВЕРНЕННЯ ЙОГО СУДОМ
ДЛЯ УСУНЕННЯ НЕДОЛІКІВ, У ТОМУ ЧИСЛІ З УГОДОЮ
(ПОГЛЯД ПРАКТИЧНОГО ПРАЦІВНИКА)**

Досліджено чинне кримінальне процесуальне законодавство України щодо складання обвинувального акта у кримінальному провадженні, розглянуто проблемні питання законності його повернення прокурору, розроблено пропозиції з удосконалення чинного законодавства з цих питань.

Ключові слова: обвинувальний акт; угода; прокурор; повернення обвинувального акта; процесуальні порушення; суд.

The article is devoted research of criminal procedural legislation Ukraine pertaining to drawing up indictment in criminal case, the problem questions of lawfulness return to prosecutor, elaborated proposals for improving the existing legislation on these issues.

Key words: indictment; agreement; prosecutor, drawing up indictment; processual infringements; court.

Постановка проблеми. Як відомо, правовідносини, що виникають під час здійснення кримінального провадження, потребують чіткого законодавчого регулювання, а норми кримінального процесуального законодавства – правильного розуміння та однакового застосування.

Кримінальним процесуальним кодексом України від 13 квітня 2012 р. (далі – КПК України) встановлено нові вимоги щодо змісту обвинувального акта, додатків до нього та повноважень суду під час надходження матеріалів від прокурора після закінчення досудового розслідування [1].

Водночас у застосуванні на практиці КПК України 2012 р. існують певні неузгодженості та прогалини нормативного регулювання кримінального процесу в частині повернення обвинувальних актів для усунення недоліків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти окресленого питання вже досліджували раніше такі вчені, як: В. І. Бояров, Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. Т. Маляренко, В. Я. Тацій та ін. [2, 5–8]. З'ясування цього питання важливо, оскільки має вирішальне значення для реалізації таких засад кримінального провадження, як законність, доступ до правосуддя, змагальність, публічність, розумність строків, забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності.

Мета статті полягає у здійсненні комплексного аналізу даної проблематики та розробці пропозицій для врахування в удосконаленні кримінального процесуального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Налагоджена взаємодія та уніфікація трактування порядку застосування положень Кримінального процесуального кодексу України сприяє здійсненню чіткої та ефективної процесуальної діяльності, уникненню необґрунтованого порушення норм КПК України як з боку правоохоронних органів, так і суду.

© І. О. Завертайло, 2015

Ч. 4 ст. 110 КПК України передбачено, що обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування. Обвинувальний акт має відповідати вимогам, передбаченим у ст. 291 цього Кодексу.

Згідно з вимогами ч. 1 ст. 291 КПК України обвинувальний акт складається слідчим, після чого затверджується прокурором. Обвинувальний акт може бути складено прокурором, зокрема, якщо він не погодиться з обвинувальним актом, що був складений слідчим.

Положення ч. 2 ст. 291 КПК України чітко регламентують, які відомості має містити обвинувальний акт, а саме:

- 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- 2) анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);
- 3) анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);
- 4) прізвище, ім'я, по батькові та займана посада слідчого, прокурора;
- 5) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) Закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення;
- 6) обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання;
- 7) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;
- 7-1) підстави застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, які прокурор вважає встановленими;
- 8) розмір витрат на залучення експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування);
- 9) дату та місце його складання та затвердження.

Обвинувальний акт підписується слідчим і прокурором, який його затвердив, або лише прокурором, якщо він склав його самостійно.

До обвинувального акта додається:

- 1) реєстр матеріалів досудового розслідування;
- 2) цивільний позов, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування;
- 3) розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування (крім випадку, передбаченого ч. 2 ст. 297-1 цього Кодексу);
- 4) розписка або інший документ, що підтверджує отримання цивільним відповідачем копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування не до підозрюваного;
- 5) довідка про юридичну особу, щодо якої здійснюється провадження, у якій зазначаються: найменування юридичної особи, її юридична адреса, розрахунковий рахунок, ідентифікаційний код, дата й місце державної реєстрації.

Надання суду інших документів до початку судового розгляду забороняється.

Аналіз судової практики свідчить, що найпоширеніші порушення норм КПК України, які, своєю чергою, стають підставами повернення обвинувального акта прокурору, такі:

- обвинувальний акт не підписано прокурором, який його затвердив, або взагалі ним не затверджено;
- обвинувальний акт не містить відомостей про ім'я та по батькові слідчого і прокурора;
- відсутній виклад обставин кримінального правопорушення;
- реєстр матеріалів досудового розслідування не підписано особою, яка його склала;
- обвинувальний акт не було вручено захиснику та (або) обвинуваченому;

– до обвинувального акта долучено розписку про отримання копії обвинувального акта, цивільного позову та реєстру матеріалів досудового розслідування, яка не підписана підозрюваним, що ставить під сумнів взагалі отримання ним копії зазначених у розписці документів [2, 494–498].

Безумовно, поверхове вивчення процесуальними керівниками матеріалів кримінальних проваджень і самих обвинувальних актів перед затвердженням, відсутність належного контролю за їх діяльністю з боку керівників прокуратур тягне за собою порушення норм Закону України про кримінальну відповідальність, кримінального процесуального закону та є основними підставами повернення обвинувальних актів.

Водночас також непоодинокі випадки порушення суддями норм кримінального процесуального законодавства під час повернення обвинувальних актів прокурору.

Згідно з даними Єдиного реєстру досудових розслідувань упродовж 5 місяців 2015 р. судами повернуто для усунення виявлених недоліків 962 обвинувальних акти у кримінальних провадженнях, досудове розслідування у яких здійснювалось слідчими органів внутрішніх справ України [3].

Через аналіз причин повернення судом обвинувальних актів з'ясовано, що в практиці районних судів вбачаються тенденції до різного застосування суддями однакових норм Кримінального процесуального кодексу України.

У переважній більшості випадків обвинувальні акти поверталися у зв'язку з недоліками, які допущені під час складання реєстру матеріалів кримінального провадження. Однак практика апеляційного оскарження таких ухвал суду свідчить про не завжди обґрунтовану позицію суддів.

Наприклад, *29 квітня 2014 р. ухвалою апеляційного суду Одеської області за апеляцією прокурора скасовано ухвалу судді Овідіопольського районного суду про повернення обвинувального акта через недоліки реєстру (не зазначення повного найменування слідчих і процесуальних дій, часу вчинення кримінального правопорушення тощо) та призначено новий судовий розгляд в іншому складі суду зі стадії підготовчого судового засідання. Апеляційний суд звернув увагу суду першої інстанції на те, що недоліки реєстру матеріалів кримінального провадження не можуть бути підставою для повернення обвинувального акта прокурору [4].*

Набули поширення випадки повернення судами обвинувальних актів прокурорам для усунення недоліків у зв'язку з порушенням закріпленого Конституцією України та Кримінальним процесуальним кодексом України принципу презумпції невинуватості.

Тобто в повідомленні про підозру в обвинувальному акті міститься твердження або констатація факту вчинення злочину певною особою, хоча висновок щодо винуватості особи може зробити за мотивованим вироком лише суд.

Тому практичним працівникам під час складання обвинувального акта необхідно використовувати такі формулювання, як “особа підозрюється, звинувачується у вчиненні злочину ...” та уникати таких фраз, як “особа вчинила злочин”.

Нерідко у підготовчому судовому засіданні судом допускається надання оцінки доказам, презумпції невинуватості, вирішення питань кваліфікації кримінального правопорушення тощо.

Наприклад, *ухвалою Деснянського районного суду м. Києва від 10 листопада 2014 р. повернуто прокурору обвинувальний акт за ч. 1 ст. 309 КК у зв'язку з тим, що прокурором неправильно кваліфіковано дії обвинуваченого, а саме не враховано те, що останній має непогашену судимість, його дії необхідно кваліфікувати за ознакою повторності. При цьому судом не зазначено, на підставі яких доказів зроблено такий висновок.*

Інший приклад, *ухвалою Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 21 січня 2015 р. повернуто обвинувальний акт за ч. 1 ст. 115 КК України у зв'язку з тим, що, на думку суду, обвинувальний акт не відповідає вимогам КПК України у зв'язку з порушенням принципу презумпції невинуватості.*

Однак, як впливає зі змісту ухвали суду, будь-яких невідповідностей вимогам ст. 291 КПК України обвинувальний акт не містить, ніяких правових перешкод для обґрунтованого призначення судового розгляду на підставі обвинувального акта у суду не було. Апеляційним судом Одеської області зазначену ухвалу скасовано, призначено новий розгляд у суді першої інстанції.

Також наявні випадки повернення судами обвинувальних актів у зв'язку із недотриманням вимог, що не передбачені КПК України, зокрема відсутність гербової печатки прокуратури на обвинувальному акті.

Так, ухвалою Рожнятівського районного суду Івано-Франківської області від 13 травня 2014 р. повернуто прокурору обвинувальний акт за ч. 2 ст. 309 КК у зв'язку з тим, що обвинувальний акт тільки підписаний прокурором, а не затверджений ним, на ньому відсутній відтиск гербової печатки прокуратури Рожнятівського району. Ухвалою апеляційного суду Івано-Франківської області від 11 червня 2014 р. ухвалу суду першої інстанції скасовано.

Мають місце випадки повернення обвинувальних актів у зв'язку з неналежною роботою канцелярії суду.

Як приклад, канцелярією Суворовського районного суду Одеської області у 2015 р. не прийнято обвинувальний акт за ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 185 КК України у зв'язку з тим, що до нього не долучено копії паспорта та ідентифікаційного коду обвинуваченого (що не передбачено чинним законодавством).

З метою уникнення неоднозначного застосування норм КПК України під час повернення обвинувального акта доцільно на законодавчому рівні конкретизувати положення ч. 3 ст. 314 КПК України щодо повноважень суду у підготовчому судовому засіданні, зазначивши в п. 3 вищезазначеної частини статті такі положення: “повернути обвинувальний акт прокурору, якщо він не містить відомості, передбачені вимогами ст. 291 КПК України, для усунення недоліків”.

Згідно з ухвалою суду про повернення обвинувального акта прокурор зобов'язаний виправити допущені недоліки протягом визначеного судом розумного строку. Ухвала негайно направляється прокурору для усунення зазначених у ній порушень. При цьому прокурор, слідчий не повинні проводити слідчі (розшукові) дії і збирати докази у даному кримінальному провадженні, а лише виправити зазначені в ухвалі суду недоліки і повторно направити обвинувальний акт до суду або ж закрити кримінальне провадження.

Однак КПК України чітко не регламентовано саме протягом якого строку прокурор повинен виправити допущені недоліки, у зв'язку з чим з метою уникнення тяганини, раціонального використання часу пропонується в п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК України передбачити конкретний строк.

Крім того, наділення в новому КПК України сторін обвинувачення та захисту рівними правами є підтвердженням прагнення законодавця до європейських стандартів [5, 150–154]. Інститут угод у кримінальному судочинстві є втіленням концепції відновлювального правосуддя. Зазначена концепція судочинства покликана сприяти досягненню консенсусу між його сторонами, врегулюванню соціального конфлікту [6, 38–43].

Проте значно ускладнює ситуацію та обставина, що рішення суду про повернення обвинувального акта з угодою не можна оскаржити в апеляційному порядку, а це деяких випадках дає підґрунтя до безпідставного використання повноважень з боку суддів під час ухвалення таких рішень.

Наприклад, ухвалою Іллічівського міського суду Одеської області від 09.12.2014 р. відмовлено в затвердженні угоди про визнання винуватості за ч. 2 ст. 309, ч. 1 ст. 310 КК України щодо призначення погодженого покарання на підставі ч. 1 ст. 70 КК України – 2 роки позбавлення волі із застосуванням ст. 75 КК України на 2 роки.

Суд першої інстанції дійшов висновку про зловживання сторонами угоди положеннями ст. 75 КК України, оскільки узгоджене ними покарання не відповідає характеру і тяжкості вчиненого діяння.

Однак суд не зазначив, у чому саме полягало таке зловживання. Обвинувальний акт був повторно, без проведення будь-яких слідчих дій, скерований до суду, й вироком того ж суду особу визнано винною за ч. 1 ст. 310 та ч. 2 ст. 309 КК України. Відповідно до ч. 1 ст. 70 КК України призначено покарання у вигляді 2 років позбавлення волі з застосуванням ст. 75 КК України на 2 роки.

Таким чином, судом застосовано покарання, яке було узгоджено сторонами під час укладення 27.11.2014 р. угоди про визнання винуватості.

Такі приклади непоодинокі, що, своєю чергою, не дає можливості досягти процесуального компромісу на стадіях досудового і судового провадження, ефективно використовувати запроваджений інститут угод.

Водночас кримінальне провадження на підставі угод значно спрощує процедуру розгляду певної категорії кримінальних правопорушень, скорочуються строки тримання осіб під вартою, загальні процесуальні строки розгляду кримінальних проваджень, а також зменшується навантаження на систему правоохоронних та судових органів.

Яскравим прикладом ефективності застосування відповідного особливого порядку є кримінальне провадження, зареєстроване 24 червня 2014 р. за ч. 1 ст. 259 КК України щодо особи, яка завідомо неправдиво повідомила про нібито мінування районного суду. Менше ніж за 2 тижні закінчено досудове розслідування кримінального провадження у зв'язку з досягненням угоди про визнання винуватості між прокурором та обвинуваченим і вже 10 липня 2014 р. вироком суду обвинуваченого визнано винним та призначено узгоджене сторонами покарання у вигляді 3 років позбавлення волі.

Опрацюванням рішень апеляційної інстанції встановлено, що є випадки, коли судом апеляційної інстанції задовольняються апеляції прокурорів на рішення суду першої інстанції про повернення обвинувального акта з угодою.

Так, ухвалою Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу від 09 жовтня 2014 р. повернуто прокурору обвинувальний акт у кримінальному провадженні за ч. 1 ст. 190 КК України й відмовлено у затвердженні угоди про примирення у зв'язку з неодноразовою неявкою в судові засідання обвинуваченого та потерпілого, оскільки не підтвердження мети укладання угоди позбавляє суд можливості переконатися в добровільності її укладання.

Також в ухвалі суду зазначено: з огляду на зміст обвинувального акта й угоди про примирення суд зробив висновок, що обвинувальний акт не відповідає вимогам ст. 291 КПК України. Проте не зазначено, чим саме та яким вимогам ст. 291 КПК України не відповідає обвинувальний акт.

Ухвалою апеляційного суду Дніпропетровської області від 06 листопада 2014 р. ухвалу суду першої інстанції скасовано, призначено новий розгляд у тому ж суді в іншому складі суду.

Інший приклад, ухвалою Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 06 листопада 2014 р. відмовлено у затвердженні угоди про примирення у кримінальному провадженні за ч. 1 ст. 186 КК та повернуто обвинувальний акт прокурору.

Ухвалою апеляційного суду Дніпропетровської області від 18 грудня 2014 р. за результатами розгляду апеляційної скарги ухвалу суду першої інстанції від 06 листопада 2014 р. скасовано і призначено новий розгляд у суді першої інстанції зі стадії підготовчого судового засідання.

Своєю чергою, аналізом судової практики встановлено, що суди апеляційної інстанції різних регіонів неоднаково застосовують норми КПК щодо можливості оскарження ухвал суду першої інстанції про повернення обвинувального акта з угодою.

Так, Білгород-Дністровський міськрайонний суд Одеської області 10 лютого 2015 р., дійшовши висновку, що укладення угоди про примирення не було добровільним, ухвалив рі-

шення про відмову у затвердженні угоди про примирення та повернув обвинувальний акт прокурору для продовження досудового розслідування.

Ухвалою апеляційного суду Одеської області від 04 березня 2015 р. відмовлено у відкритті провадження за апеляційною скаргою прокурора на вищезазначену ухвалу суду першої інстанції від 10 лютого 2015 р.

При цьому жодної статистики щодо оскарження ухвал суду про відмову в затвердженні угод і повернення обвинувальних актів прокурору не ведеться.

Результати аналізу підстав для відмови суду в затвердженні угод і поверненні обвинувальних актів прокурору дають змогу виокремити найтипівіші серед них, а саме: встановлення судом факту повного чи часткового невизнання підозрюваним вини в інкримінованих йому правопорушеннях, невідповідність призначеного покарання тяжкості злочину.

Однак трапляються також явно надумані підстави для прийняття судом відповідних рішень. До таких належать, зокрема, відсутність в угоді рішення щодо долі речових доказів, неповнота слідства, що, на думку суду, мала місце, чи неправильність кваліфікації тощо.

Саме в таких випадках особливо гострою виявляється необхідність оскарження судового рішення про повернення обвинувального акта з угодою.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що оскарження ухвал суду про відмову у затвердженні угоди потребує додаткового нормативного врегулювання. На наш погляд, доцільно внести зміни до КПК України, у яких передбачити можливість такого оскарження.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок в даному напрямку. Незважаючи на позитивний досвід реалізації норм КПК України, окремі питання повернення обвинувального акта залишаються не до кінця вирішеними і потребують розроблення законодавчих норм з урахуванням як наукових напрацювань, так і практичних потреб.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс] : Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Кримінальний процес : підручник / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шила. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
3. Єдиний реєстр досудових розслідувань [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.erdr.gp.gov.ua>
4. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>
5. Бояров В. І. Скорочена процедура судового слідства та угода про визнання вини: проблемні питання нового кримінального процесуального кодексу України / В. І. Бояров // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2012. – № 4. – С. 150–154.
6. Грошевий Ю. М. Визнання вини як одна з умов застосування спрощених процедур (порівняльно-правовий аналіз) / Ю. Грошевий, Є. Повзик // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2011. – № 3. – С. 38–43.
7. Малярєнко В. Т. Найпоширеніші помилки та порушення законів, які допускаються при провадженні дізнання і попереднього слідства / В. Малярєнко // Право України. – 2001. – № 3. – С. 15–20.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.